

УДК 347.95

Р. Л. Сопільник,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Львівського університету бізнесу та права;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9942-6682>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА СУДОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Досліджено забезпечення права на справедливий суд крізь призму процесу формування судового права як науки, навчальної дисципліни та нової галузі права. Охарактеризовано ключові особливості судових правовідносин і встановлено місце забезпечення права на справедливий суд в їх системі. Доведено, що судове право може бути методологічною основою вирішення проблеми забезпечення права на справедливий суд.

Ключові слова: судова реформа, судове право, предмет судового права, судова влада, правосуддя, право на справедливий суд.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні від моменту здобуття незалежності, зумовили необхідність пошуку нових оптимальних шляхів захисту прав і законних інтересів громадян на якісно новому рівні. Євроінтеграційна парадигма зумовила нову динаміку та якість судової реформи. Сьогоднішній етап правової реформи є сприятливим для пошуку нових шляхів її проведення, зокрема для пошуку концептуальних рішень доктринального характеру, одним з яких може стати формування та закріплення на науковому і законодавчому рівнях нової галузі – судового права. Процес виокремлення судового права як окремої галузі права передбачає визначення його предмета. Закономірним у рамках євроінтеграційної парадигми є дослідження забезпечення права на справедливий суд як складової предмета судового права України.

Стан дослідження. Проблеми судової реформи на різних етапах досліджували Р. Куйбіда, С. Ю. Обрусна, Н. О. Рязанцева, М. Д. Савенко, О. Ю. Татаров, О. З. Хогинська-Нор, А. В. Шевчишин, І. П. Шимон та ін. Окремі аспекти формування судового права вивчали В. І. Барилюк, П. Д. Біленчук, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, Я. М. Падох, С. В. Прилуцький, А. О. Селіванов. У наукових працях досліджено загальнотеоретичні підстави судової реформи та формування судового права як науки, навчальної дисципліни та галузі права. Однак малодослідженим залишається питання визначення місця забезпечення права на справедливий суд у системі складових предмета судового права, чому і присвячена наша стаття.

Метою статті є визначення місця забезпечення права на справедливий суд у системі складових предмета судового права в умовах

євроінтеграції. Об'єктом статті є процес формування судового права України, а предметом – забезпечення права на справедливий суд як складова предмета судового права в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Питання формування судового права України є досить актуальним для сучасної юридичної науки. Це пов'язано як із перманентними процесами реформування основ судової влади в Україні, так і з очікуваннями європейського співтовариства рішучих кроків від України щодо покращення судочинства, захисту прав людини і громадянина. Таким чином, актуальності набувають окремі методологічні питання, наприклад, визначення поняття, змісту, елементів і видів судово-правових відносин як предмета правового регулювання судового права.

Зазначимо, що визначення предмета судового права вимагає встановлення ознак. О. Є. Гольцова наголошує, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, які характеризуються такими ознаками:

1) право регулює відносини, що виникають між людьми та їх об'єднаннями. Не є предметом правового регулювання явища об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи (фізичні, хімічні, біологічні процеси), а також стихійні явища (землетруси, повені тощо). Однак деякі з цих явищ або їх наслідки можуть враховуватись як юридичні факти (наприклад, порядок виплати страхових сум за збитки, завдані землетрусом чи іншими стихійними явищами);

2) право регулює відносини, суб'єкти яких є свідомими та вольовими їх учасниками. Воно не може регулювати дії, що не залежать від свідомої волі людини (психічно хворої або людини, яка знаходиться під гіпнозом);

3) право регламентує найважливіші суспільні відносини, які мають принципове значення для держави, об'єднань людей або конкретних осіб. Коло таких людей не постійне, воно змінюється залежно від конкретних умов того чи іншого етапу розвитку суспільства;

4) право регулює ті відносини, які об'єктивно потребують юридичної регламентації та піддаються їй. Дружба, любов, особисті почуття, що виникають між людьми, не можуть піддаватися правовому регулюванню, але вони підпадають під дію інших соціальних норм – моралі або звичаїв [1, с. 54–55].

Таким чином, як стверджує О. Є. Гольцова, предметом правового регулювання є найважливіші для держави, об'єднань людей і конкретних осіб суспільні відносини, які об'єктивно потребують юридичного регулювання та піддаються йому і сторони яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками [1, с. 55].

Суттєвим для визначення предмета судового права, а отже і місця в ньому забезпечення права на справедливий суд, є характеристика змісту судово-правових відносин (або судових правовідносин). Л. М. Москвич підкреслює, що поняття судових правовідносин повинно спиратися на загальнотеоретичне поняття правовідносин

і визначатися як врегульовані правом суспільні відносини, що являють собою єдність юридичної форми та фактичного змісту [2, с. 21]. А. В. Лапкін доводить, що «судово-правові відносини – це врегульовані нормами судового права суспільні відносини, які складаються у сфері організації і здійснення судової влади, одна сторона яких виступає носієм прав і вимагає від іншої сторони виконання покладених на неї юридичних обов'язків – вчинення певних дій або утримання від них, а інша сторона (носій обов'язків) повинна виконати ці вимоги під загрозою застосування державного примусу та юридичної відповідальності за їх невиконання» [3, с. 13].

Доцільно також визначити структурні елементи предмета судового права. До них належать: а) суб'єкти; б) об'єкти; в) зміст правовідносин. У теорії права під об'єктом правовідносин зазвичай розуміють об'єктивну реальність, загальноправові явища та процеси, які існують у контексті конкретних правовідносин [2, с. 21–23]. Об'єктами судово-правових відносин А. В. Лапкін пропонує вважати все те, задя чого виникають права й обов'язки учасників судово-правових відносин: очікуваний результат реалізації функцій судової влади, матеріальні або нематеріальні блага, пов'язані із забезпеченням судовою владою права особи на судовий захист, тощо [3, с. 13]. На нашу думку, з таким визначенням цілком можна погодитися.

Зміст судових правовідносин утворюється з декількох специфічних характеристик.

Обов'язковим учасником судових правовідносин є судова влада та її органи (суд і судді); правовідносини виникають, розвиваються та припиняються відповідно до передбачених законом підстав, тобто мають форму правових; правовідносини мають конкретну мету – реалізацію функцій судової влади; правовідносини мають «подвійну» юридичну природу, оскільки їх зміст може утворювати процес реалізації як матеріального, так і процесуального права; за своєю природою є публічними правовідносинами [2, с. 21–23].

Виходячи з основної ознаки, можна визначити коло суб'єктів судово-правових відносин – це учасники врегульованих нормами судового права суспільних відносин, які виступають носіями юридичних прав і обов'язків, пов'язаних із відправленням правосуддя [3, с. 13]. У світлі забезпечення права на справедливий суд досить чітко можна встановити відповідне коло суб'єктів.

А. В. Лапкін стверджує, що судово-правові відносини мають низку характерних ознак, що відрізняють їх від інших видів правовідносин, а саме вони:

а) виникають, змінюються та припиняються на основі норм судового права, являючи собою предмет його нормативного регулювання;

б) передбачають судову владу як обов'язкового учасника, а також складаються у сфері організації судової влади або реалізації її функцій;

в) мають публічний характер;

г) допускають застосування як матеріального, так і процесуального законодавства;

г) спираються на силу державного примусу [3, с. 13].

Серед основних видів судово-правових відносин А. В. Лапкін виділяє такі:

а) інституційні – судово-правові відносини, що складаються у зв'язку з утвердженням судової влади як незалежної гілки державної влади, паритетної із законодавчою та виконавчою, визначенням її місця в державному механізмі та взаємодії судової влади з іншими державними органами і суспільними інститутами;

б) організаційні – складаються у зв'язку з побудовою судової системи (створенням або ліквідацією судів), кадровим забезпеченням судової влади (призначенням, звільненням, притягненням до відповідальності суддів), організацією роботи судів тощо;

в) функціональні – судово-правові відносини, що складаються у зв'язку з реалізацією функцій судової влади в певній визначеній процесуальним законодавством формі судочинства;

г) управлінські – судово-правові відносини, що складаються у зв'язку з здійсненням судовою владою владно-керівного впливу на суспільні відносини за наслідками вирішення конкретних справ та в результаті судової правотворчості.

Забезпечення права на справедливий суд можна розглядати в різних випадках як прояв судово-правових відносин різного виду. Так, досягнення незалежності судової влади сприяє забезпеченню однієї з найважливіших складових права на справедливий суд – права на незалежний суд, що є проявом інституційних судово-правових відносин. Ефективне забезпечення права на справедливий суд неможливе без дієвої взаємодії судової та інших гілок влади, а також елементів державного механізму, зокрема правоохоронних і виконавчих органів тощо. Організаційні судові правовідносини визначають ефективність правосуддя через належну організацію корпусу суддів, доступність суду за рахунок створення ефективної судової системи тощо. Функціональні судово-правові відносини є актуальними у світі додержання всіх засад судової процедури, що становлять складові забезпечення права на справедливий суд. Управлінські правовідносини дають змогу досягнути остаточності та виконання судових рішень як елемента забезпечення права на справедливий суд.

М. П. Курило стверджує: «Одним з актуальних питань, яке обговорюється дослідниками різних галузей процесуального права, є питання визначення суб'єктного складу процесуальних правовідносин. Необхідність всебічного аналізу суб'єктів різних галузей процесуального права науковці вбачають у тому, що категорія “суб'єкт процесуального права” належить до провідних категорій юридичної науки й посідає визначне місце в її понятійному апараті, виступає своєрідним інструментом наукового аналізу функціонування процесуальних

правовідносин. Досліджуючи суб'єкти процесуальних правовідносин не можна не зауважити, що кожний суб'єкт наділений своєю специфічною правосуб'єктністю, правами, обов'язками, а також компетенцією та повноваженнями. При цьому треба зазначити, що всі суб'єкти процесуальних правовідносин пов'язані між собою, тобто участь у судовому процесі одних неможлива без участі інших» [4, с. 1]. А ось Л. М. Москвич обстоює іншу позицію: «На нашу думку, найбільш повно охоплює зміст і організаційних, і процесуальних, і управлінських правовідносин, які виникають у процесі функціонування судової влади, саме термін “судове право”» [2, с. 21–23].

А. О. Селіванов наголошує, що науковий аналіз дає нам упевненість у тому, що виявляє предмет судового права не завдяки своєму власному значенню, а завдяки тому, що його не можна протиставити адміністративному, цивільному, кримінальному та іншим галузям матеріального та процесуального правового регулювання. Судове право не конкурує з ними, оскільки стосується правосуддя як організації судового порядку в державі з національною системою права та законодавства. Доктрина визначає судову владу із власним предметом, організаційною структурою, принципами судочинства тощо [5, с. 9].

Слід зауважити, що судове право на сьогодні найчастіше розглядається як наукова доктрина (або концепція) та навчальна дисципліна. Досить рідко приділяється належна увага питанню формування судового права саме як галузі права. Досвід спроб кодифікації основних положень судового права виявився невдалим у зв'язку з відсутністю методологічної основи, якою на сьогодні слід вважати, з одного боку, активізацію євроінтеграційної парадигми судової реформи, з іншого – актуалізацію та невідворотність стратегічного завдання забезпечення права на справедливий суд, що є умовою наближення вітчизняного судоустрою до європейських стандартів.

Отже, можемо зробити **висновок**, що на сьогодні теорія права та судової влади і судоустрою дає достатню методологічну базу для виокремлення судово-правових відносин як предмета регулювання судового права. Окремі дискусії, що тривають довкола доцільності формування судового права, одержують новий розвиток, що позначається не так сумнівом у можливості виокремлення галузі судового права, як суперечками довкола визначення предмета, методу й інших складових елементів судового права. Тому перспективними напрямками подальших досліджень є обґрунтування предмета і методу судового права, кола суб'єктів судового права, а також аналіз джерел і системи судового права України. Таким чином уможливиться формування методологічних підстав виокремлення галузі судового права, що може сприяти остаточному завершенню судової реформи в Україні.

Предметом правового регулювання судового права вбачаємо судово-правові відносини, що являють собою суспільні відносини, які

виникають, розвиваються та припиняються у сфері організації та здійснення судової влади відповідно до передбачених законом підстав з метою судового захисту права. Судово-правові відносини передбачають наявність обов'язкового учасника (судової влади та її органів), а тому є публічно-правовими, допускають застосування матеріального та процесуального законодавства, для досягнення своєї мети спираються на силу державного примусу. Забезпечення права на справедливий суд як складова предмета судового права проявляється таким чином:

а) в інституційних судово-правових відносинах під час утвердження незалежності судової гілки влади;

б) в організаційних судово-правових відносинах під час побудови судової системи, що покращує доступність правосуддя, а також під час кадрової комплектації судової влади, ефективність якої прямо (якщо йдеться про суддівські кадри) й опосередковано (у рамках кадрового забезпечення Вищої ради правосуддя, Державної судової адміністрації, Національної школи суддів та ін.) впливає практично на всі аспекти забезпечення права на справедливий суд;

в) у функціональних судово-правових відносинах під час реалізації права на судовий захист і додержання розумного строку розгляду справ, виконання етичних вимог до суддів, вирішення питання щодо можливості (необхідності) застосування до особи заходів, що обмежують конституційні права та свободи людини, розгляду та вирішення скарг на дії (або бездіяльність) прокурора, слідчого, особи, яка здійснює дізнання, тощо;

г) в управлінських судово-правових відносинах під час здійснення судовою владою владно-керівного впливу в рамках забезпечення обов'язкового й остаточного характеру судового рішення;

ґ) у судово-правових відносинах, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням права на справедливий суд, що виникають у рамках справ, які розглядаються Європейським судом з прав людини, де предметом заяви стало порушення права на справедливий суд.

Список бібліографічних посилань: 1. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53–57. 2. Москвич Л. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18–25. 3. Лапкін А. В. Судове право України: навч. посіб. у схемах. Харків: Право, 2016. 148 с. 4. Курило М. П. Судове процесуальне право як складова частина судового права. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 15–19. 5. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9–18.

Надійшла до редколегії 29.03.2017

Сопильнык Р. Л. Обеспечение права на справедливый суд как составляющая предмета судебного права в условиях европейской интеграции

Исследовано обеспечение права на справедливый суд через призму процесса формирования судебного права как науки, учебной дисциплины и новой отрасли права. Охарактеризованы ключевые особенности судебных правоотношений и установлено место обеспечения права на справедливый суд в их системе. Доказано, что судебное право может быть методологической основой решения проблемы обеспечения права на справедливый суд.

Ключевые слова: судебная реформа, судебное право, предмет судебного права, судебная власть, правосудие, право на справедливый суд.

Sopilnyk R. L. Ensuring the right to fair trial as a component of the subject of judicial law within European integration

It has been demonstrated that the present stage of legal reform is conducive to finding new ways of its implementation, including conceptual solutions of doctrinal nature, where one of them may be the formation and consolidation of a new branch – judicial law on the scientific and legislative levels.

It has been determined that the content of court legal relations is formed out of several specific characteristics, such as the judicial power and its agencies. Ensuring the right to fair trial can be viewed in different cases as a manifestation of judicial and legal relations of various types.

It has been emphasized that the experience of the attempts to codify the basic provisions of judicial law was unsuccessful due to the lack of methodological basis, which should be considered nowadays, on the one hand, activation of European integration paradigm of the judicial reform, on the other – activation and the inevitability of updating the strategic task of ensuring the right to fair trial that is a condition for approaching the national judicial system to European standards. It has been established that the subject of legal regulation of judicial law is judicial and legal relations, which are social relations arising, developed and terminated in the sphere of organization and implementation of judicial power in accordance with statutory grounds for the purpose of court protection of law. Judicial and legal relations provide the existence of a mandatory participant – the judicial power and its agencies, and, therefore, it is public and legal.

Keywords: judicial reform, judicial law, object of the judicial law, judicial power, justice, right to fair trial.

